

Η Εθνοφαρμακολογία του υπερικού

Μανώλης Μιτάκης
Φαρμακοποιός

Γ. Γραμματέας της Ελληνικής Εταιρείας Εθνοφαρμακολογίας

Εισαγωγή

Το υπερικό αποτελεί ένα φυτό-πρότυπο για τη μελέτη των νόμων της εθνοφαρμακολογίας για τους ακόλουθους λόγους:

1. Φύεται σε όλες τις εύκρατες περιοχές του κόσμου και απουσιάζει μόνο από ερήμους, τροπικές και αρκτικές περιοχές. Κατά συνέπεια δίνεται η ευκαιρία στον Εθνοφαρμακολόγο να διερευνήσει εάν υπάρχουν θεραπευτικές συγκλίσεις ανάμεσα στις τόσες διαφορετικές τοπικές παραδόσεις.
2. Το φυτό έχει λόγους να γίνει εύκολα αντιληπτό και γενικά να τραβήξει την προσοχή του ανθρώπου.
3. Η ονομασίες του φυτού εμπεριέχουν τόσο θρησκευτικό-μαγικό υπόβαθρο (πχ st Johns Wort, devil's clow) όσο και απευθείας θεραπευτικό (πχ βαλσαμόχορτο)
4. Το φυτό έχει ξεχωριστή θέση στις θρησκευτικές δοξασίες των λαών από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, γεγονός που αυξάνει τις πιθανότητες τεκμηρίωσης πιθανών φαρμακολογικών ιδιοτήτων (οι ιερείς και οι σαμάνοι χρησιμοποιούν συχνά θεϊκά-θαυματουργά φυτά)
5. υπάρχουν άφθονα γραπτά κείμενα για το φυτό από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, γεγονός που επιτρέπει στον Εθνοφαρμακολόγο να συγκρίνει τις προφορικές με τις γραπτές παραδόσεις
6. αρκετές από τις υπάρχουσες παγκόσμια προφορικές παραδόσεις που έχουν καταγραφεί προέρχονται από σχετικά απομονωμένους πληθυσμούς (πχ κανάρια νησιά, ή στην Ελλάδα οι κάτοικοι των ορεινών χωριών της Ηπείρου) γεγονός που βοηθά στην βαθμονόμηση της κλίμακας διασποράς των διαφορετικών θεραπευτικών χρήσεων του φυτού.
7. Το φυτό έχει εμφανιστεί τουλάχιστον μια φορά σε Ευρωπαϊκή φαρμακοποιία, γεγονός που αυξάνει τις πιθανότητες τεκμηρίωσης (evidence) της θεραπευτικής του χρησιμότητας

Η αντιληπτότητα και η κοινές χρήσεις του υπερικού

Η ιδιότητα του υπερικού να προκαλεί φωτοτοξικότητα έγινε γρήγορα αντιληπτή από τον άνθρωπο. Οι πρώτες παρατηρήσεις ήρθαν από βοσκούς διαφορετικών περιοχών: Τα λευκοκέφαλα πρόβατα που τρέφονται με υπερικό προσβάλλονται επειδή έχουν λεπτότερο δέρμα και λιγότερο τρίχωμα σε αντίθεση με τα μαυροκέφαλα πρόβατα. Η προσβολή αυτή δεν υφίσταται μετά τον Ιούνιο παρότι η UV ακτινοβολία είναι εντονότερη λόγω του ότι το φυτό παύει να είναι τρυφερό και για το λόγο αυτό δεν προσελκύει τα πρόβατα ως τροφή. Την ίδια επίδραση εμφανίζει και στα άλογα.

Επίδραση του υπερικού στα άλογα. Η εικόνα αυτή εμφανίστηκε 4 ημέρες μετά τη λήψη υπερικού (πηγή : www.dpi.nsw.gov.au, *St Johns Wort, Agfact P7.6.1, 5th edition 2005, Mikala*)

Στην Ελλάδα τα είδη του υπερικού χρησιμοποιούνται ως υλικό επένδυσης ή κάλυψης κοφινιών, στην κλάδωση του μεταξοσκώληκα, στην ξήρανση των σύκων. Στη Θεσσαλία χρησιμοποιείται στην κατασκευή σκουπών για τα αλώνια (Φουκάλι). Επίσης στη Σάμο, παλαιότερα όταν δεν έκαναν θειάφωση στα κρασοβάρελα, τα επάλειφαν με ένα είδος υπερικού (καλοκρασάς).

Η ονομασία του υπερικού

Το υπερικό είναι γνωστό από την αρχαιότητα. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει τις αρχαίες ονομασίες του υπερικού.

<i>Αρχαία ονοματολογία του υπερικού</i>	
<i>Λαός</i>	Ονομασίες
<i>Έλληνες</i>	Υπερεικόν, Ανδρόσαιμον, Χαμαίπιτυς, Ασκυρον, Κόριον
<i>Ρωμαίοι</i>	Harundinalis, Inferiatis, Meum, ruta agrestis, ruta aquatica

Η ονομασία που επικράτησε κατά τους αρχαίους χρόνους ήταν η «υπερεικόν» η οποία με τη σειρά της παραλήφθηκε από τους Λατίνους ως Hypericum. Η ονομασία αυτή έχει θρησκευτική προέλευση διότι οι αρχαίοι Έλληνες διακοσμούσαν με αυτό τα θρησκευτικά τους είδωλα. Με τον τρόπο αυτό πίστευαν ότι θα προστατευτούν από τα δαιμονικά πνεύματα διότι ήταν πολύ μισητό από αυτά.

<i>Εθνογλωσσολογία του υπερικού</i>		
Επικρατέστερη ετυμολογική θεωρία	< υπερ > + < εικόν >	Το φυτό είναι υπεράνω της εικόνας [φάντασμα, δαίμονας]
Μειοψηφούσα ετυμολογική θεωρία	< υπό > + < Ερείκη >	Το φυτό συνέβαινε να φύεται κάτω από φυτά του γένους Erica

Η ονομασία υπερεικόν, επηρέασε ως προς την έννοια σε μεγάλο βαθμό τις κατοπινές ονομασίες του φυτού οι οποίες μπορούν χονδρικά να καταταχθούν σε 4 κατηγορίες:

- Ονομασίες θρησκευτικής προέλευσης
- Ονομασίες που σχετίζονται με τη μαγεία
- Ονομασίες που σχετίζονται με θεραπευτικές ιδιότητες
- Ονομασίες που σχετίζονται με βοτανική περιγραφή

Ονομασίες του *Hypericum perforatum* που σχετίζονται με τη θρησκεία και τη μαγεία

Οι ονομασίες του *Hypericum* που προέρχονται από το χώρο αυτό έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον από τη σκοπιά της Εθνοφαρμακολογίας διότι ξέχωρα από το θρησκευτικό –μαγικό ιδίωμα, καταμαρτυρούν θεραπευτική χρήση: Ο «δαιμονισμένος» ελάμβανε υπερικό για να φύγουν ή να μην έλθουν τα δαιμόνια. Η έννοια του δαιμονισμού είναι στενά συνυφασμένη με τις ψυχικές παθήσεις, και η κατάθλιψη αποτελεί μια από αυτές. Μια μορφή κατάθλιψης, η διπολική διαταραχή (μανιοκατάθλιψη) δίνει συμπτώματα που προσομοιάζουν αρκετά με αυτό που στο μεσαίωνα αποκαλούσαν δαιμονισμό. Η ονομασίες του φυτού υποδηλώνουν αποτελεσματικότητα στην αντιμετώπιση της όπως καταγράφεται στην λαϊκή ονοματολογία της δρόγης

<i>Ονομασίες του <i>Hypericum perforatum</i> που σχετίζονται με τη θρησκεία και τη μαγεία</i>		
<i>κατηγορία</i>	Ονομασία	Εθνολογία
<i>Κυριότερες ονομασίες θρησκευτικής προέλευσης</i>	<ul style="list-style-type: none"> • St John's wort • Johanniskraut • Barbe de saint Jean, • Erba di San Giovanni • Hierba de San Juan • Sint Janskraut • Βοτάνι του Προδρόμου 	<p>Η ονομασία προέρχεται από το κάψιμο των μπουκέτων του φυτού που είχαν χρησιμοποιηθεί για να «τραβήξουν» το «κακό» όλη την προηγούμενη χρονιά στις φωτιές κατά τη μνήμη του αποκεφαλισμού του Αγ. Ιωάννη του Βαπτιστή (στο θερινό ηλιοστάσιο), ώστε να καεί μαζί τους και το «κακό» που έχουν «προσροφήσει» (Bruneton 2002).</p> <p>Σύμφωνα με άλλες απόψεις, σχετίζεται με τις κόκκινες κηλίδες που εμφανίζονται στα φύλλα του εκείνη την περίοδο και που συμβολίζουν το αίμα του αγίου, ή με το ότι ο άγιος εμφανιζόταν στον ύπνο όποιου κοιμόταν μ' ένα τμήμα του φυτού κάτω από το μαξιλάρι του και τον ευλογούσε (Brown 1996).</p>
<i>Κυριότερες Ονομασίες που σχετίζονται με τη μαγεία</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Scacciadiavolo • chasse diable • μαστίγιο του διαβόλου • Teufelsflucht (φυγή του διαβόλου) • Fuga demonum 	<p>Το ρόλο του «δαίμονα» της αρχαίας Ελληνικής θρησκείας τον παρέλαβε ο διάβολος στο Χριστιανισμό. Κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα θεωρούταν ότι η χρήση του βοτάνου απομακρύνει τα δαιμόνια. Το φυτό χρησιμοποιούταν κατά κόρο σε μαγικές τελετουργίες γι αυτό και έλαβε τα αντίστοιχα ονόματα</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • Hexenkraut (βότανο των ξωτικών) • Elfenblut (αίμα ξωτικών) • Βότανο της μάγισσας 	

Ονομασίες του *Hypericum perforatum* που σχετίζονται με τις θεραπευτικές του ιδιότητες και τη βοτανική του περιγραφή.

Σε αντίθεση με τα θρησκευτικής –μαγικής προέλευσης ονόματα του *Hypericum*, οι περισσότερες θεραπευτικού τύπου λαϊκές ονομασίες του φυτού παραπέμπουν στην εξωτερική του χρήση για την αντιμετώπιση των πληγών.

Η λέξη βαλσαμώνω σύμφωνα με τον Ρηγάτο σημαίνει ταριχεύω, και προέρχεται από τη χρήση ρητινών και αρωμάτων που είχαν την ιδιότητα να αναστέλλουν ή να επιβραδύνουν δραματικά τη διαδικασία της σήψης. Έτσι, στο υπερικό λόγω της αντισηπτικής και της επουλωτικής δράσης του δόθηκε από το λαό το όνομα βαλσαμόχορτο. Στην πορεία των αιώνων η λέξη απέκτησε την έννοια του ανακουφίζω (βαλσάμωσε μου την πληγή...).

Όσον αφορά την ονοματολογία του φυτού που σχετίζεται με τη βοτανική του περιγραφή, παρατηρούμε ότι είναι επίσης επηρεασμένη από μαγικές-θρησκευτικές παραδόσεις που όπως είδαμε εντάσσονται στη σφαίρα της ψυχικής υγείας

<i>Ονομασίες του <i>Hypericum perforatum</i> που σχετίζονται με τις θεραπευτικές του ιδιότητες και τη βοτανική του περιγραφή</i>		
<i>κατηγορία</i>	<i>Ονομασία</i>	<i>Εθνολογία</i>
<i>Ονομασίες που σχετίζονται με θεραπευτικές ιδιότητες</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Βαλσαμόχορτο • Λειχινόχορτο • Amber touch and heal, Wundskraut (βότανο των πληγών) • Frauenkraut (βότανο των γυναικών) 	Η ελληνική ονομασία Βάλσαμο ή Βαλσαμόχορτο σχετίζεται με την επουλωτική δράση του <i>H. perforatum</i> ,
	<ul style="list-style-type: none"> • Toute-saine 	Toute-saine ή Toutsan του <i>H. androsaemum</i> που σημαίνει «πανάκεια», πηγάζει από τη χρήση του φυτού για κακώσεις & φλεγμονές
<i>Ονομασίες που σχετίζονται με βοτανική περιγραφή</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Loecherkraut • mille pertuis (χιλία ανοίγματα) • herbe aux mille trous (βότανο με τις χιλίες τρύπες) 	Γερμανική παράδοση σύμφωνα με την οποία ο διάβολος ήταν τόσο οργισμένος με το φυτό λόγω των ισχυρών δυνάμεών του, που πήρε μία βελόνη και τρύπησε τα φύλλα. Το φυτό όμως ήταν τόσο δυνατό που ακόμη και αυτό άντεξε και μέχρι και σήμερα εμφανίζει τις ‘τρύπες’ αυτές. Το ειδικό όνομα του είδους (<i>perforatum</i>) οφείλεται στις πολυάριθμες κηλίδες των φύλλων του που, όταν παρατηρούνται αντίθετα στο φως, τα κάνουν να δείχνουν διάτρητα.
	<ul style="list-style-type: none"> • σπαθόχορτο 	Οφείλεται στο σχήμα των φύλλων του.

Οι γραπτές παραδόσεις για τη θεραπευτική χρήση του *Hypericum*

Λόγω της εκτεταμένης παρουσίας και εξοικείωσης με το φυτό, άρχισαν να έρχονται σε γραπτό λόγο οι πρώτες καταγραφές για τη χρήση του για θεραπευτικούς λόγους. Πρωτοπόροι στην καταγραφή αυτή ήταν οι αρχαίοι Έλληνες, ακολουθούμενοι από τους Ρωμαίους. Ο παρακάτω πίνακας περιγράφει τα ευρήματα της χρήσης του φυτού στους αρχαίους χρόνους :

<i>Το Υπερικό στους αρχαίους χρόνους</i>		
<i>Ερευνητής</i>	<i>Προτεινόμενες ενδείξεις</i>	<i>Πηγή</i>
<i>Ιπποκράτης</i>	Αναλγητικό σε περιπτώσεις ρήξης πνευμονικής αρτηρίας	Περί Νούσων
	Αναλγητικό σε περιπτώσεις λυγγώδους πυρετού	Περί Νούσων
	Ψυκτικό (ο χυμός του).	Περί Διαιτής
<i>Διοσκουρίδης</i>	Διουρητικό	Περί ύλης Ιατρικής
	Εμμηναγωγό	Περί ύλης Ιατρικής
	Στην αντιμετώπιση της ισχιαλγίας (τα σπέρματά του πινόμενα για 40 ημέρες)	Περί Απλών Φαρμάκων
	Αντιπυρετικό.	Περί Απλών Φαρμάκων
	τα σπέρματά του μαζί με τα φύλλα καταπλασσόμενα θεραπεύουν τα εγκαύματα .	Περί Ύλης Ιατρικής
	Κατά του τεταρταίου πυρετού (όταν πίνεται με οίνο).	Περί ύλης Ιατρικής
<i>Γαληνός</i>	Αντίδοτο σε δηλητηριώδη δαγκώματα.	Περί Ύλης Ιατρικής,
	Διουρητικό, ξηραντικό, εμμηναγωγό, κατά των εγκαυμάτων, στην αντιμετώπιση της ισχιαλγίας .	Περί Κράσεως και Δυνάμεως των απλών Φαρμάκων
<i>Πλίνιος</i>	Αναφέρεται η εσωτερική χρήση για τη θεραπεία του ίκτερου. Μεταγενέστερα, κατά τον 4 ^ο αιώνα, ο Οριβάσιος επαναλαμβάνει τις παραπάνω χρήσεις του υπερικού.	(Ψευδο-Γαληνός) Περί Ευπορίστων
	Αντιδιαρροϊκό, βελτιωτικό της ροής των ούρων και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της κύστης.	Historiae naturalis

Οι μεσαιωνικοί συγγραφείς στην ουσία αντιγράφουν τις παρατηρήσεις των Αρχαίων Ελλήνων και ενισχύουν τη θέση του φυτού στην αντιμετώπιση των ψυχικών παθήσεων εκμεταλλεύόμενοι τη μαγεία των μεσαιωνικών ονομάτων του φυτού.

Η χρήση του *Hypericum* το Μεσαίωνα με βάση τις γραπτές πηγές

Ερευνητής	Προτεινόμενες ενδείξεις
Ορειβάσιος	Επαναλαμβάνει όλες τις προτεινόμενες από το Γαληνό ενδείξεις
Αέτιος	Παραθέτει την «Ιερά Συνταγή» του Γαληνού, που μας παραθέτει ο Αέτιος, και η οποία καταπολεμούσε «τη θλίψη, την ατονία, την ανορεξία, την ημικρανία, την επιληψία, τη μανία, τις στομαχικές διαταραχές, τα εξανθήματα, τους πυρετούς και όλα τα κακοήθη και καρκινώδη έλκη.
Παράκελσος	Συνιστούσε το υπερικό στην κατάθλιψη και σε διάφορες παρόμοιες διαταραχές, καθώς και σαν επουλωτικό.

Κατά τους νεότερους χρόνους άρχισε η εκτεταμένη βιβλιογραφία για τη χρήση του φυτού η οποία προερχόταν τόσο από την Ευρωπαϊκή εμπειρία, όσο και από τις εθνοφαρμακολογικές καταγραφές της χρήσης του φυτού στους αυτόχθονες κατοίκους του Νέου Κόσμου. Το βασικό κοινό χαρακτηριστικό των καταγραφών αυτών είναι η εσωτερική χρήση του φυτού στην αντιμετώπιση ψυχικών παθήσεων (στα φαρμακευτικά βιβλία εξακολουθούν να περιγράφονται ως *Fuga demonum*) και η εξωτερική χρήση του φυτού στην αντιμετώπιση καταστάσεων στις οποίες απαιτείται επουλωτική και αντισηπτική ικανότητα. Οι κυριότερες καταγραφές της αυγής των νεότερων χρόνων αναφέρονται στον παρακάτω πίνακα.

Η χρήση του στους νεότερους χρόνους με βάση τις γραπτές πηγές

Πηγή	Προτεινόμενες ενδείξεις
Λίστα της Ιατρικής σχολής του Παν/μίου του Salento (Κ. Ιταλία, 13^{ος} αιώνας)	Αναφέρεται στο υπερικό σαν herba demonis fuga -ένα βότανο που διώχνει το διάβολο.
1^η Pharmacopoeia Londinensis (1618)	Συμπεριλαμβάνεται Το έλαιο που παρασκευάζεται από τα άνθη του <i>Hypericum</i>
Angelo Sala	Διατύπωσε την άποψη ότι το υπερικό θεραπεύει ασθένειες της φαντασίας, μελαγχολίες, άγχος και διαταραχές της νόησης. Ανέφερε ότι "Το υπερικό θεραπεύει αυτές τις διαταραχές αστραπιαία".
Gerard	Ανέφερε ότι η χρήση του σαν αλοιφή για πληγές, καψίματα, έλκη και τσιμπήματα-δαγκώματα είναι συγκριτικά η πιο αποτελεσματική σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη δρόγη.

Οι νεότερες εθνοφαρμακολογικές έρευνες στο *Hypericum*

Η εκτεταμένη αποικιοκρατία έφερε στην επιφάνεια τις χρήσεις του υπερικού από τους κατακτημένους λαούς οι οποίοι επίσης διέθεταν μεγάλη εμπειρία από την επαφή με το φυτό. Στη συνέχεια οι ίδιοι οι έποικοι άρχισαν να γράφουν τη δική τους ιστορία από τις εμπειρίες τους με τη χρήση του φυτού. Για παράδειγμα, Οι στρατιώτες του Αμερικανικού Εμφυλίου το μάζευαν για να το χρησιμοποιήσουν στα τραύματα της μάχης.

Ανθεκτικό κι επιθετικό φυτό όμως απειλούσε με την εξάπλωση του την καλλιεργήσιμη γη γι αυτό κι έγινε εισαγωγή ενός σκαθαριού στις αρχές του 1900 για να κρατήσει την εξάπλωση του υπερικού υπό έλεγχο.

Ο παρακάτω πίνακας περιέχει επιλεκτικά εθνοφαρμακολογικά δεδομένα που έχουν συλλεχθεί από αυτόχθονες πληθυσμούς και σχετίζονται με τη χρήση του *Hypericum*

Εθνοφαρμακολογικά στοιχεία χρήσης του <i>Hypericum</i> από επιλεγμένους πληθυσμούς	
περιοχή	Καταγραφθείσες χρήσεις
Ελλάδα	Στη θεραπεία του έλκους. Αναφέρονται επίσης η χρήση αφεψημάτων του <i>H. perforatum</i> κατά της ελονοσίας, καταπλασμάτων του <i>H. androsaemum</i> ως επουλωτικό και για διάλυση φλυκταινών στη Β. Ελλάδα, καθώς και η χρήση του στην αντιμετώπιση του έρπητα ζωστήρα, της διάρροιας, του κοκίτη, της δυσεντερίας, καθώς και της «υστερίας»
Β. Αμερική (ινδιάνοι)	για τη θεραπεία της φυματίωσης κι άλλων αναπνευστικών προβλημάτων.
Κανάρια Νησιά	Στην παραδοσιακή θεραπευτική των Καναρίων νήσων τα άνθη, τα φύλλα και οι καρποί των τοπικών ειδών (<i>H. canariense</i> , <i>H. glandulosum</i> , <i>H. Reflexum</i> , <i>H. grandifolium</i>) χρησιμοποιούνται στην παρασκευή εγχυμάτων για ανθελμινθική, διουρητική, επουλωτική, ηρεμιστική και αντικαταθλιπτική χρήση (Prado 2002).
Βραζιλία	Το <i>H. Braziliense</i> χρησιμοποιείται στην παραδοσιακή βραζιλιάνικη θεραπευτική ως διεγερτικό και αντισπασμωδικό (Mendes 2002).

Συμπέρασμα

Από τις εθνοφαρμακολογικές καταγραφές φαίνεται ότι τα είδη του γένους *Hypericum* έχουν μακρόχρονη καταγραφή στην παραδοσιακή ιατρική κουλτούρα των λαών εμφανίζοντας

- **αντικαταθλιπτική δράση**
- **επουλωτική δράση**
- **αντισηπτική-αντιμικροβιακή δράση**

Η περαιτέρω σύγχρονη φαρμακολογική έρευνα έχει πιστοποιήσει τις δράσεις αυτές, και έχει απομονώσει τις βιολογικά δραστικές ουσίες. Απομένει ο προσεκτικός σχεδιασμός διπλών τυφλών τυχαιοποιημένων μελετών για να προσδιοριστεί επακριβώς η σύγχρονη θέση του *Hypericum* στη θεραπευτική των Δυτικών συστημάτων Υγείας